

INFORMACIÓN OBTIDA DOS EXPEDIENTES DE ALISTAMENTO MILITAR. PONTEDEUME 1836/1924

Manuel López Pazos

EXPEDIENTES DE ALISTAMENTO MILITAR

Con anterioridade á instauración da dinastía borbónica en España, os recrutamentos realizábanse a través de enganches pagados e levas de lacazáns, mendigos e maleantes.

Pero a chegada dos Borbóns ao poder significou un xiro á organización que o exército tivera ata aqueles días: Copiarase o modelo de exército francés, que se baseaba nunha leva que recollía por unha banda a lacazáns, mendigos e maleantes; e por outra reclutábase unha quinta parte dos mozos, útiles para o servizo, de cada distrito.

A pauta marcada polo exército francés será copiada polo goberno español a partir de 1837.

OS SOLDADOS

As condicións de vida do soldado eran demasiado duras -paga escasa, mala alimentación, falta de equipo, ademais de man dura á hora de manter a disciplina das tropas- para que o ingreso en quintas fose considerado polos interesados como unha saída razoábel á súa situación de precariedade.

A duración do período castrense, que vai oscilar entre dous e oito anos durante o período estudado, non ten unha duración estábel, depende da existencia dalgunha guerra ou revolta, algo, por outra banda, bastante habitual no século XIX.

Ademais das condicións de vida e a duración do servizo militar está o problema da guerra e con ela as grandes probabilidades que teñen os quintos de perder as súas vidas; haberá que lembrar neste momento que tan só na campaña de África finaron máis de setenta mil homes.

Vistos os condicionantes previos á entrada é lícito pensar que os recrutados farán uso das artes máis dispares para non formar parte do exército español.

A GALICIA DO SÉCULO XIX

A mediados do século dezanove, máis concretamente entre 1852 e 1855, Galicia vai sufrir a última das crises denominadas de antigo réxime. A falta de subministracións leva a unha situación de miseria tan aguda que vai ter o seu colofón nun longo período de pestes e enfermidades. Con esta crise dáse o pistoletazo de saída á emigración galega cara a América en época contemporánea.

A poboación campesiña áchase sometida a unhas estruturas agrarias que a penas lle deixan marxe para a subsistencia, unha vez pagadas rendas e contribucións. O novo sistema liberal non contribúe en nada á mellora da calidade de vida dos campesiños, máis ben todo o contrario. Durante o século XIX a presión impositiva farase máis e máis gravosa para o campesiñado. Será a quen máis afecten as levas militares, pois os outros grupos sociais como: propietarios de foros, fidalguía, burgueses, comerciantes etc., non sentirán como propio o problema. Bástanles con pagaren a cantidade estipulada por lei, o pagamento dun substituto, ou compraren a autoridade dalgún que outro político para evitar iren ao servizo militar. É por isto que os grupos sociais anteriormente sinalados non van aparecer nas listas de prófugos.

A sociedade campesiña galega dividiase polo tanto en dúas. Evidentemente a clasificación non atende á realidade galega, máis plural, pero si que nos é válida á hora de analizar o tema que nos ocupa.

Dunha parte temos a sociedade campesiña, na súa maior parte foreira, suxeita a unha fiscalidade cada vez máis premente, cultivan pequenos labradíos con base nunhas técnicas agrícolas xa esgotadas había anos.

Ademais de todo isto, o crecente número de individuos exerce unha presión sobre o medio que imposibilita en moitos casos a obtención dos recursos necesarios para a súa propia subsistencia, empuxando aos campesiños cara á emigración.

Ao tempo que isto ocorría, un servizo militar de elevada duración "secuestraba" aos fillos dos campesiños, auténtica forza motriz do campo galego. Non é estraño, por tanto, que os mozos galegos en idade militar eviten por todos os medios ao seu alcance, a incorporación a filas.

A "outra" sociedade campesiña estaría composta por propietarios, fidalgos, etc. En definitiva, xente con máis recursos -no só de carácter económico- que os colocan nunha situación moito máis favorábel á hora de evitar o ingreso en quintas, non esquezamos que o entramado político galego susténtano esta serie de individuos.

O RECRUTAMENTO

No procedemento de composición de quintas interviñan dous actores, un vai formar parte da quinta como membro activo e o outro é o que vai conseguir que aquel forme parte da partida.

O proceso comeza cando por lei se designa que características deben reunir os rapaces que van formar parte da leva dese ano e cal será o seu número.

Una vez coñecido o número de recrutas, estes distribúense entre o total de provincias españolas, sendo a Deputación provincial o órgano encargado de repartir a cota asignada a cada provincia entre os respectivos concellos.

A provincia da Coruña é unha das que máis mozos aportan ao exército español, a modo de exemplo abonda lembrar que no ano 1863 A Coruña foi a terceira provincia por número de quintos: 1.340, fronte aos 1.501 de Oviedo e os 1.438 de Barcelona. Tres anos antes, con 1.450 mozos, fora a primeira.

Una vez que o municipio ten asignado o número de reclutas que lle corresponden, reclama de cada cura párroco unha lista dos nados no ano correspondente á quinta. Ademais da información parroquial levaranse a cabo un padrón municipal de habitantes e de quenes se consideran aptos para o recrutamento.

Tras a selección dos mozos vaise producir un sorteo no que a cada recruta se lle asigna un número. Por rigorosa orde de numeración, íranse presentando á tallaxe ata completar a cota de soldados e suplentes asignados a dito concello. É neste preciso instante cando os interesados van presentar todas as alegacións que consideren oportunas, intentando que estas se axusten á lei e deste xeito poder librar dunha obriga que implica unha serie de penalidades, ás que non están dispostos a facer fronte a maioría dos mozos galegos da época.

Na leva van intervir, ademais dos recrutas, outros elementos, que son tamén protagonistas de pleno dereito: curas párrocos, médicos, peritos medidores. Xunto coas autoridades municipais e os funcionarios correspondentes son os suxeitos máis destacados do recrutamento.

Neste intre é cando poden intervir aqueles particulares que se vexan agraviados por determinadas actitudes, podendo, por exemplo, denunciar calquera tipo de irregularidade que eles percibisen durante o discorrer da leva.

Unha vez seleccionados, de modo definitivo, os soldados e os seus suplentes, entregase o listado á Deputación, quen á súa vez cederá á caixa de quintos para que todos os mecanismos pertinentes se poñan definitivamente en marcha.

Pero; ¿Cales son as normas que regulan todo este proceso? ¿Quen e por que podería librar do servizo militar?

O primeiro paso que se levaba a cabo era a formalización dun padrón municipal, no cal se pretendía a través de institucións supramunicipais a non ocultación de poboación, xa que deste xeito os recrutas que lle correspondían aos municipios que ocultaban poboación eran distribuídos entre aqueles concellos que non realizaban esta artimaña.

ANO	ALISTAMENTO	SORTEO	INGRESOS DE CAIXA	CLASIFICACION	IDADE
1878	nov/dec	1º fest. de febreiro	12 de marzo	2º fest. de febreiro	20
1885	xaneiro	2º sábado de decembro	1º sábado de decembro	2º domingo de febreiro	19
1896	xaneiro	2º domingo de febreiro	agosto	1º domingo de marzo	19
1912	xaneiro	3º domingo de febreiro	agosto	1º domingo de marzo	19
1925	xaneiro	Outubro	agosto	1º domingo de marzo	19

Proceso de reclutamiento segundo diversas leis e regulamentos.

Una vez asignado o número de quintos pola circunscrición, haberá que configurar a lista de "candidatos" a soldados. Esta práctica varía en función das leis que estén en vigor. A Lei de 1837 incluía como posíbeis quintos *"a todos os españois solteiros e viúvos sen fillos, que o día 30 de abril inclusive do ano en que se fai o alistamento teñan a idade de 18 anos cumpridos, ata 25 tamén cumpridos"* do mesmo xeito, tamén se incluía como posíbeis membros do reemprazo: *"aos casados e ordenados in sacris que non cumpriran a idade de 22 anos no expresado día 30 de abril"*.

A lei de 1856 pechaba o círculo sobre unha idade en concreto: *"Os mozos que teñan vinte anos de idade e que non cumpriran vinte e un o día 30 de abril inclusive o ano en que se verifica o alistamento"* ampliárase a idade para determinados casos: *"Os mozos que tendo vinte e un anos no referido 30 de abril non foron comprendidos por calquera motivo en ningún alistamento nin sorteo dos anos anteriores."*

Os candidatos alistados teríanse que presentar no seu respectivo concello o primeiro domingo de abril para ser sorteados, a cada candidato íalle corresponder un número ao chou. A sorte viña determinada por dous recipientes: nun íase depositar o nome dos quintos e noutro os números correspondentes. A partir deste instante farase a tallaxe dos mozos por rigorosa orde numérica partindo do un e seguindo coa orde ascendente ata completar o número de soldados asignado á circunscrición.

O seguinte día festivo posterior ao sorteo celebrárase o chamamento e a declaración de soldados, neste proceso íanse avaliar aos individuos, á vez que poderían presentar as alegacións que considerasen pertinentes, coa finalidade de evitar o servizo.

Para o Estado había un condicionante previo de partida: a tallaxe. Os "candidatos", antes que nada, serán medidos. Superada a proba seguirase adiante co resto de trámites ou alegacións. De non ser así, declararíasele excluído por curto.

No caso de alcanzar os centímetros regulamentarios o quinto podería alegar unha serie de causas polas que podía quedar exento ou exceptuado. Os motivos irán variando co devir dos anos pero podemos apuntar algúns. Para o grupo dos exentos poderíase alegar estar matriculado na lista especial de homes de mar, carpinteiro de ribeira adscrito a un arsenal, relixiosos con misión en Filipinas, etc.

Como exceptuados entenderíanse aqueles individuos que foran licenciados do exército, situacións nas cales o mozo é o único sostén económico das familia, ordenados *in sacris*, etc.

O interesado expoñía os seus motivos e, con base nestes, os presentes que estivesen interesados poderían contradicilo, o síndico dar a súa opinión, e por último o Concello declaralo soldado ou ben excluílo.

Una vez completo o cupo de soldados, pasarase a elixir aos suplentes de modo análogo, no caso de non poder completarse a cota cos mozos correspondentes ao reemprazo, procederíase a chamar aos sorteados en anos anteriores e que librasen de contraer servizo militar.

O último trámite antes do ingreso a filas consistía nunha nova tallaxe e recoñecemento, esta vez na capital de provincia. Onde tamén comparecían, ademais dos soldados e suplentes, todos aqueles que malia ser declarados excluídos polo seu Concello tivesen algún tipo de reclamación interposta por un ou varios interesados.

O dictame establecido pola Deputación podería ser recorrido perante o Consello Provincial e como última instancia o Ministerio da Gobernación cuxa resolución sería definitiva.

Una vez visto como era o proceso de recrutamento paráramonos agora en observar cales eran os métodos utilizados polos mozos para non ter que vestir o uniforme militar; de entre toda esta picaresca centráramonos en maior profundidade naqueles que decidiron abandonar a comunidade e irse en dirección a América, sen importarlles que se lles abrisen expediente por prófugos.

MÉTODOS PARA EVITAR A INCORPORACIÓN A FILAS

Os métodos utilizados para evitar o servizo militar son múltiples e variados, diríamos que para cada persoa existe un modo de "librarse", dependía do que un estivese disposto a facer con tal de non ingresar a filas.

Trataremos agora de facer un exercicio de síntese e dividir en grupos as distintas artes evasivas:

A) Lesións; o aspirante a soldado producíase lesións coa finalidade de que o declarasen inútil para o servizo. Deste modo non é de estrañar que no momento da tallaxe aparecesen mozos aos que lles faltaban os dentes ou os dedos das mans. As lesións, voluntarias ou non, eran postas en tela de xuízo por particulares que se vían ameazados coa posibilidade de ter que servir en substitución dun lesionado.

As penas aplicadas aos quintos que utilizaban este método para non cumprir co servizo militar eran bastante severas, e foron aumentando a medida que os respectivos gobernos comprobaron que se trataba de prácticas bastante xeneralizadas.

As condenas soen levar a ampliación do servizo militar para os lesionados que aínda puidesen ser útiles ao exército, ou de longos anos de prisión para aqueles cuxas lesións fixesen do todo imposíbel a súa incorporación a filas.

A modo de exemplo comentar a Lei de 1851 onde os castigos son os máis severos de todo o período. Aos soldados cuxas lesiones non os deixaran completamente inútiles, castigábaselles con dez anos de servizo en África; no caso de ser “non aptos” para o servizo serían castigados ao mesmo período de tempo, pero en presidios das colonias africanas.

Ademais de condenar aos lesionados, tamén se vai legislar en contra dos colaboradores e encubridores, converténdoo en branco da aplicación da xustiza.

B) Fraudes; neste titular inclúense todo tipo de ocultacións e estrataxemas, como encubrir a idade real, non dar o talle de modo correcto, subornar ao tribunal, etc.

O delito derivado dos distintos enganos era sometido á instrución dunha causa criminal, da cal resultaría unha condena -en caso de ser culpábel- que o mozo tería que cumprir obrigatoriamente. Unha vez cumprida pasaría a formar parte da cota correspondente ao seu concello, coa finalidade de levar ao cabo o servizo militar que pretendía burlar.

Os cómplices das artimañas serán castigados con multas interpostas por concellos e gobernos civís. No caso de que algún mozo ao que non lle correspondía, servira grazas ás trampas das que formou parte, instruíraselle causa criminal, ao mesmo tempo que se lle obriga a se facer cargo das indemnizacións ao afectado.

C) Fugas; trátase do delicto máis estendido. As leis de 1837, 1851 e 1857 non varían no substancial en canto á cualificación do prófugo e ás penas impostas ao mesmo, unha vez detido ou ben faga acto de presenza por propia vontade.

Diferenciaranse dúas modalidades de prófugos; aqueles que non se presentan no seu respectivo concello para medirse nin dan explicación da súa ausencia, e os que, unha vez declarados soldados ou suplentes, deciden non acudir á hora de ser conducidos á capital.

O expediente inicial tramitaríao o Concello respectivo, nel daríase conta da ausencia do individuo e faríanse constar posibles alegacións: ausente no estranxeiro, en paradiro descoñecido, etc.

Unha vez detido ou ben se presentase no concello de motu propio, levaríasele nota de prófugo e aplicaríasele as penas en función da condición militar do individuo. De todos modos a última palabra teríaa a Deputación, quen en última instancia revogaríaa ou confirmaría a decisión adoptada pola corporación municipal.

As penas para os prófugos -como temos comentado anteriormente- diferían en función da súa situación militar. Si se trata dun individuo ao que non lle tocase en sorte ser soldado, multaríasele e pouco máis. O mozo que fora designado como soldado, tería que facer fronte ás custas que orixinara a súa fuga e posterior captura -en caso de non presentarse de forma voluntaria- ademais da compensación económica ao suplente que fose no seu lugar; pasando inmediatamente a exercer o servizo militar nos destinos máis duros, cunha recarga extra de dous ou máis anos.

Para evitar a ausencia de mozos que optan pola emigración cara ás terras americanas, a Lei de 1856 non permite a concesión do pasaporte aos rapaces que se encontren entre os dezasete e os vinte e tres anos. A dita lei será burlada adiantando as idades migratorias.

INFORMACIÓN OBTIDA DE EXPEDIENTES DE ALISTAMENTO MILITAR EN PONTEDEUME

CAUSAS DE EXCEPTUADOS O EXENTOS								
CONCEPTO	ano 1836	%	ano 1862	%	ano 1892	%	ano 1922	%
Curto	61,00	24,59	8,00	17,77	5,00	16,12	1,00	2,70
Fillo viúva	28,00	11,19	6,00	13,33	3,00	9,67	4,00	10,80
Pai pobre	16,00	6,45	3,00	6,65	1,00	3,22	2,00	5,45
Ulceras	14,00	5,64	1,00	2,22				
Dentadura	5,00	2,01	0,00					
Coxos	5,00	2,01						
Tortos	2,00	0,80	1,00	2,22				
Tiñosos	3,00	1,20						
Presos por causa de morte	3,00	1,20						
En ultramar	3,00	1,20	5,00	11,11	4,00	12,90	6,00	16,21
Non se presentan	1,00	0,40	2,00	4,44			9,00	24,32
Paradoiro descoñecido					3,00	9,67		
Quebrados	5,00	2,01						
Extremidades	6,00	2,41	1,00	2,22			1,00	2,70
Curtos de vista	4,00	1,61	1,00	2,22				
Redime	2,00	0,80						

Cadro de elaboración propia. AMP expedientes de alistamento militar ano 1836-1845, 1862, 1892 e 1922.

A relación anterior amósanos unha comparativa entre alistamentos separados entre si 30 anos. Temos analizado quintas tan separadas no tempo debido a que o que pretendiamos era mostrar unha evolución de todo o proceso de recrutamento desde o talle dos quintos ata as artimañas utilizadas polos mozos para evitar servir como soldado. É evidente que os usos e costumes non cambian dun ano para outro, e moito menos se a lexislación española apenas varía no que respecta ao caso do servizo militar e ás súas normas para exclusión, exención, ou declaración de prófugos.

No cadro anterior preténdese facer ver cales son as causas principais de exención e exclusión que se dan ao longo dos anos, e cal foi a súa evolución co devir do tempo.

Analizaremos en primeiro termo a Quinta de 1936. Trátase de recrutar cincuenta mil homes, por Real Decreto de 26-08-1836, no cal se incluírán mozos de idades comprendidas entre os 18 e 40 anos, incluíndo a solteiros e viúvos, a redención para este servizo establécese en 2.200 reais.

A leva de 1836 é de características especiais posto que está inscrita dentro do marco da 1ª Guerra Carlista ou Guerra do Norte, nome co que se fai referencia a este acontecemento nos expedientes de alistamento.

Trátase de recrutar 41 soldados, para isto será necesario medir a 249 individuos. Esta proporción dános idea do número de individuos que pretenden evitar as milicias, canto máis se a declaración de soldado é sinónimo de participar de forma activa no fronte de guerra.

Os argumentos a alegar polos mozos circunscribíranse ao seguinte listado do decreto do 3 de febreiro de 1823, que segue a continuación:

"No serán excluidos del servicio militar otros individuos que los siguientes:

1º. Los inútiles para el mismo servicio.

2º. Los que se hallen inscritos en la lista especial de hombres de mar...

3º. Los licenciados, por haber cumplido el tiempo de su empeño.

4º. Los que hayan puesto sustitutos en los términos y por el tiempo que lo hayan permitido las leyes, ordenanzas y reales decretos.

5º. Los que hayan redimido el servicio militar por el pecuniario...

6º. Los que, quintados para reemplazar la milicia provincial, cuenten dos años en este servicio.

7º. Los milicianos provinciales que estén sobre las armas fuera de su provincia al tiempo de hacerse el llamamiento.

8º. El hijo único que mantenga a su padre pobre, siendo impedido o sexagenario.

9º. El hijo único de viuda pobre que la mantenga.

10º. El hijo único que mantenga a su madre pobre, si el marido de ésta se halla sufriendo pena de trabajos públicos o presidio..."¹.

O Decreto de 1823 contempla unha serie de situacións perfectamente tipificadas en nove dos dez presupostos enunciados. Todos agás o primeiro, que simplemente declara excluído a aquel que sexa inútil para el servicio. A partir desta vaguedade amorearanse alegacións co fin último de evitar o servizo militar mediante esta vía. Moitos dos mozos, para a súa desgraza, padecerán enfermidades ou deficiencias físicas insalváveis; outros, facendo uso da picaresca, intentarán burlar o tribunal coas argucias máis inverosímiles.

Fronte a eles atoparanse con profesionais que aplicarán o seu cometido co máximo rigor, como podemos observar no estrato do prontuario médico que a continuación reproducimos:

"El reconocimiento debe realizarse con el máximo rigor, con desahogo y a buena luz, de sol a sol. Se mira un instante de frente al mozo y seguidamente se le examina la cabeza, los ojos, la boca y su cámara posterior y los oídos con el estilete, hablando al mismo tiempo en voz baja. Se hace desnudar al quinto hasta la cami-

1. Decreto de 3 de febrero de 1823 para el reemplazo del ejército.

sa. Se ve la conformación exterior del tórax, y se ausculta y percute en varios puntos, notablemente debajo de las clavículas y en el precordio, haciendo hablar y suspirar de vez en cuando al mozo. Se hará que con los brazos ejecute movimientos de flexión, extensión, pronación y supinación en todas direcciones...Después se analizarán las regiones del vientre y se hace toser al examinado fijándose mucho en las ingles. Se verá el estado del prepucio, si hay o no hipospadios, etc.; el del escroto, testei, cordón y anillos inguinales. Hecho así, se manda volver de espaldas al quinto, reconociéndole esta parte; se le hace inclinar para ver la región anal, en la que se debe introducir un dedo, caso de estar flaco y descolorido el mozo, para comprobar si hay o no fistula interna incompleta. Y se termina observando los muslos (en cuya parte posterior es muy común encontrar varices) y los pies: se hace que cuadre y que marche..."².

O motivo máis estendido de exención de filas é o derivado da escasa estatura: contamos con 61 individuos que non dan o talle, case o 25% dos sorteados non alcanza os cinco pés, menos unha polgada, arredor do 25% dos mozos entre os 18 e 40 anos estaría por debaixo do metro cincuenta de estatura. Anque máis tarde confeccionaremos un cadro de alturas e a súa evolución no tempo, podemos apuntar neste momento que dos 68 quintos dos que coñecemos a súa estatura, a media é de 1,55 centímetros.

En segundo lugar aparecen os casos nos que o interesado está ao cargo da unidade familiar, ben por estar casado ou ben debido á viuvez da súa nai ou á avanzada idade do pai.

En canto aos casados, que supoñen un 10,8% do total dos sorteados, non os puxemos no cadro anterior por tratarse dun reemprazo extraordinario no que entrarían mozos de ata 40 anos. Non é habitual que as porcentaxes de excluídos en quintas normais cheguen a porcentaxes similares nin moito menos. É bastante infrecuente ver que os recrutas queden exentos do servizo militar por estar casados, nisto inflúe o atraso das nupcias ata idades máis avanzadas. Nunha cata aleatoria realizada no Arquivo Diocesano de Santiago de Compostela atopámonos, para os anos entre 1870/75 e 1890/92, que de 115 matrimonios tan só en catro casos o contraínte é menor de 21 anos (idade militar que instaura a lei de 1856). Se esta cata fose válida, suporía que á chegada das idades de ingreso en filas tan só o 3,4% dos eumeses estaría casado.

Os seguintes elementos de exclusión fan referencia á manutención dos proxenitores, diferenciando claramente cando se trata da nai por ser viúva pobre ou cando se trata do pai por ser home de idade avanzada, impedido ou falto de recursos.

Os casos de exención debido a estas circunstancias vanse manter no tempo, posto que apenas varían as porcentaxes desde 1836 ata 1922, roldando o 12% para os fillos de viúvas pobres e un 6% para fillos de pai de idade avanzada.

2. PASCUAL PASTOR: *Prontuario médico de quintas para el uso de profesores de medicina y de cirugía castrenses y militares*, 1861.

A maior mortalidade masculina xunto co proceso migratorio que se comeza a forxar a partir dos anos corenta do século XIX, vai aumentar a porcentaxe de exentos que alegan ser o único sustento que teñen as súas nais, unha vez morto ou en paradiro descoñecido o seu proxenitor.

A partir deste momento ímonos introducir nun mundo onde os quintos van alegar unha serie de causas de exclusión que darán lugar a un retrato da sociedade do século XIX e principios do XX, cando menos, dantesco.

Un dato importante que debemos coñecer antes de seguir adiante, é que un número moi importante de mozos non alega ningún tipo de enfermidade ou de deficiencia física. Os que xa foran sido declarados exentos por curtos, os casados ou os que os seus proxenitores necesitan da súa axuda para saír adiante, non van presentar alegacións a maiores. Tampouco argumentarán nada aqueles que están dispostos a incorporarse a filas.

Sumados todos os recrutados que non alegan nada, obtemos que descoñecemos os defectos físicos ou enfermidades crónicas do 61% dos mozos.

Do 39% restante si que sabemos cales foron as súas exposicións, de todas elas imos obter unha paisaxe realmente desoladora:

O argumento máis estendido está relacionado co padecemento de úlceras que en moitos casos xa alcanzou o óso e que pola falta de medicamentos, imprescindíbeis hoxe en día, como a penicilina, convértense en enfermidades incurábeis.

A procedencia destas úlceras virá determinada por rozaduras e feridas mal curadas, que finalmente se infectan producindo chagas que pouco a pouco irán profundando a través de pel e músculos ata alcanzaren o óso.

En ningún caso, como indicabamos con anterioridade, debemos perder de vista a picaresca, posto que por aqueles anos está moi estendida a práctica de poñer en contacto coa pel substancias cáusticas que producen úlceras escrofulosas, ademais de refregar os labios e o nariz con zume de euforbia, producíndose unha inchazón en ditos membros similar ao cadro presentado por enfermos escrofulosos.

Aseguir aparecen aqueles que teñen lesións nas extremidades, derivadas na súa maior parte de roturas mal curadas. Este tipo de lesións é esgrimido en gran cantidade de casos para evitar o alistamento. Adóitase alegar impedimentos en brazos, pernas e dedos co fin de evitar o servizo das armas, moitos de eles son incorporados ao exército polo médico presente no sorteo.

No acaban aquí as desgrazas dos mozos, xa que imos ver alegacións de todo tipo, unhas non serán atendidas, fronte as outras que si o serán. Polo acto da tallaxe pasarán chepudos, tiñosos, tortos, coxos, curtos de vista, presos que arrastran penas de morte, mozos sen dentadura, herniados, etc.

Deste rosario de desgrazas obtemos o retrato dunha sociedade en crise, cuxa alimentación é máis que deficiente, como se pode extraer das preguntas 21 e 22 do Interrogatorio das crisis agrícola e pecuaria:

"La alimentación de la clase proletariado de esta región y hasta de los propietarios cultivadores que componen las cinco sextas partes, por lo menos, del número de habitantes de este distrito, es de lo más frugal que imaginarse puede: pan de maíz, y un mal caldo de patatas y col gallega es la base de su alimentación, cuyo precio por habitante ni aún puede calcularse a un real diario en la mayoría de los casos."

"Por las condiciones especiales de pobreza ya indicadas, el consumo medio por habitante de estas comarcas, de ningún modo puede calcularse superior al siguiente: pan de trigo 15 kilogramos, de centeno y maíz 75, carne de vaca 3; de cerda, 2; vino 15 litros; aceite, 2 kilogramos."³

Trátase dunha alimentación falta de elementos tan básicos como poden ser vitaminas e proteínas, ademais de pouco variada; o que converterá ós veciños en presa fácil de enfermidades, problemas óseos, etc.

Unha nutrición deficiente será a causante doutro elemento a destacar dentro de este traballo, onde se trata de estudar como evoluciona a estatura dos quintos desde 1836 ata 1922.

Dos datos da quinta de 1836 obtemos como resultante que a estatura media dos recrutados non pasaría do metro cincuenta e cinco centímetros e, o que é peor, á hora de excluír aos quintos considerados curtos fano sen máis, o que nos impide saber cal é a altura do mozo en cuestión. Sabemos que o seu talle é inferior a 1,498 metros, xa que este é o talle máis baixo dos soldados declarados como aptos. A maiores existe o concepto de curtísimo, que como vimos con anterioridade, aplícaselle ao 40% dos mozos que non alcanzan a estatura mínima esixida. Sen dúbida, se aplicásemos este elemento corrector a estatura media baixaría algún centímetro. Valga como exemplo que tan só un dos mozos computados chega a 1,70 metros e o resto non pasa do 1,625.

Vinte e catro anos máis tarde a cousa adquire outro ton. A estatura media sube ata alcanzar o metro sesenta e dous centímetros. En 24 anos a estatura media creceu como mínimo sete centímetros. (Quizais as medidas, en pés e polgadas en 1836 inclúan algún elemento corrector que descoñecemos⁴ xa que a diferenza de estatura entre uns e outros sería aínda máis elevada se temos en conta a talla dos soldados considerados curtos).

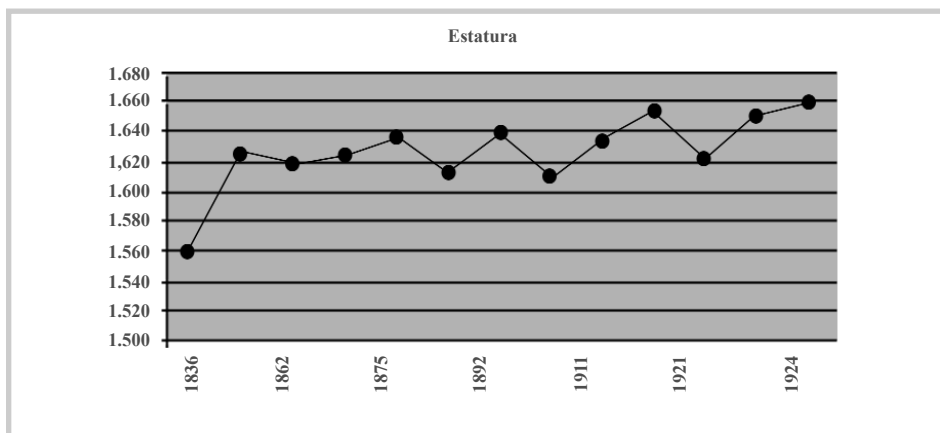
O certo é que a estatura media no período 1860-1862 ascende ata chegar a 1,62 metros. Dos 63 quintos medidos cinco chegan e sobrepasan 1,70 metros, mentres que trinta e dous pasan de 1,60 metros.

3. Crisis agrícola y pecuaria: Actas y dictámenes de la comisión creada por R. D. del 07/07/1887.

4. Consideramos como unha pulgada 2,54 centímetros, mentres que o pé estaría formado por doce pulgadas.

Mentres que en 24 anos se produciu un salto tan increíble, os seguintes sesenta anos vannos deparar un ascenso dos talles dos recrutas, pero dentro dunha lóxica facilmente comprensíbel.

Se en 1862 a estatura media dos mozos era de 1,62 metros, en 1922 vai ascender ata chegar a 1,652 metros. Consideramos que este incremento do talle medio é máis probábel que o anterior, moito máis se temos en conta o paso intermedio de 1892, onde xa se acadara a media de 1,64 metros.

Elaboración propia. AMP expedientes de alistamento militar correspondentes aos anos indicados.

No gráfico adxunto podemos observar a evolución real das distintas quintas analizadas. Como vemos trátase dunha gráfica que malia ter altos e baixos ten un marcado carácter ascendente, o único elemento discordante sería o salto que se produce desde 1836 ata a década dos sesenta do século XVIII, onde a diferenza de talle é moito maior que vai ser nos posteriores 70 anos.

OS PRÓFUGOS

O último caso a tratar será o dos prófugos. Desde 1836 ata 1924, van eludir o servizo militar -en primeira instancia- máis de 500 mozos, a gran maioría optará por unha emigración anticipada cara a destinos como Cuba, Arxentina ou Uruguai, ademais doutros países de menor relevancia en canto ao número de eumeses que recibiron.

Coa finalidade de evitar o servizo militar e ante a perspectiva dun futuro incerto, moi positivamente marcado de todos modos pola emigración, os mozos deciden adiantar aos 14 ou 15 anos a idade do embarque cara a América.

Naquelas terras, en moitos casos, estaraos esperando algún familiar ou veciño emigrante que os acolle mentres buscan traballo. No resto de casos, os mozos terán que enfrontarse desde idades moi temperás coas penalidades da emigración, traballos infrahumanos de sol a sol, en moitos

casos en condicións de semiescravidude, que irán minando a súa fortaleza física e psíquica, impedíndolles voltar de novo ós seus fogares.

Ademais dos evadidos dos cales coñecemos o seu destino. Existen outra serie de prófugos dos que descoñecemos o seu paradiro, posto que á hora do alistamento non se presentan nin eles nin ninguén que os represente. No caso de aparecer alguén no seu nome, descoñece o destino do mozo en cuestión, alegando unha partida repentina sen solicitar o permiso previo dos seus proxenitores.

Ata mediados do século XIX o número de non presentados, xunto con ausentes en paradiro descoñecido ou en América, non supera o 10% dos sorteados. En anos como 1839 ou 1840 preséntanse ao acto de alistamento o 100% dos quintos. Nun ano tan significativo como 1836, onde son sorteados 249 mozos, tan só tres se achan ausentes.

É a partir das segunda metade da década de 1850 cando o número de prófugos comeza a alcanzar cotas bastante significativas. A Real Orde de 16 de setembro de 1853 que regulaba de novo a emigración, terá bastante que ver co incremento do número de mozos que optan por fuxir antes de facer fronte as “obrigas” militares.

É a partir de 1857 cando o número de ausentes e non presentados vai superar o 10% do total, esta marxen manterase inalterábel no tempo con baixóns e subidas considerábeis, como ocorre na leva de 1874 onde dos 113 mozos sorteados o 20% non concorre ao acto de alistamento.

O ascenso imparábel do número de prófugos vai comezar na década dos noventa. A partir deste instante se xeneraliza o proceso migratorio cara a América alcanzando durante o período que vai desde 1890 a 1930 as maiores porcentaxes de emigrantes xamais vistas en Galicia.

Este elemento vaise ver reflectido directa e indirectamente nos expedientes de alistamento militar, no primeiro caso os prófugos aparecen como ausentes nun destino coñecido, ao que nalgúns casos se lle engade ano de partida, lugar de residencia, oficio, etc.. No segundo dos casos, no suposto de presentarse algún familiar, utilizaríase a seguinte fórmula:

"Hai anos ausentouse do domicilio paterno sen manifestar onde se dirixía, e a pesar das investigacións feitas para saber do seu paradiro non se puido conseguir".

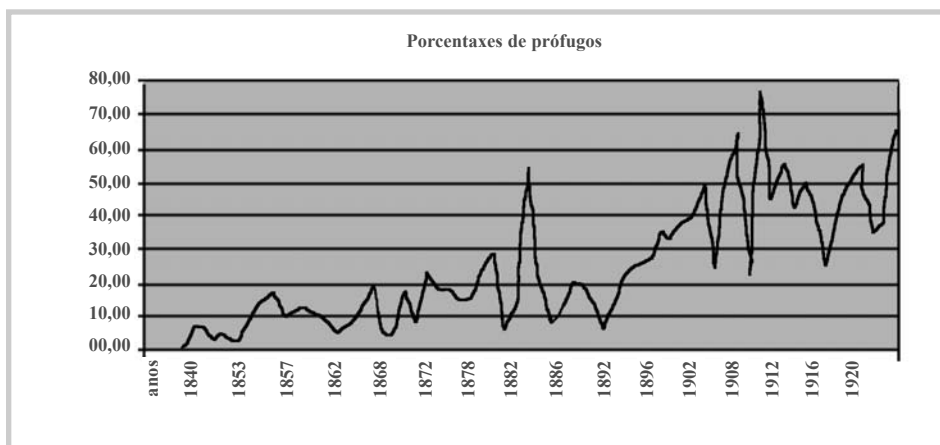
A fórmula utilizada polos familiares enténdese dentro do marco dunha lexislación cada vez máis estricte no que se refire ao trato aos prófugos, estendéndose as penas ás súas familias. Lembremos que mentres que existiu a posibilidade de redención de quintas, os pais dos prófugos foron obrigados a aboar o importe da mesma. En caso de insolvencia levaríase ao cabo a detención subsidiaria durante un ano.

Outro elemento a ter en conta á hora de analizar o incremento de prófugos é o derivado das veleidades imperialistas do exército español, que busca resarcirse do desastre do 98 coa súa

expansión africana a conta do territorio marroquí. A guerra de Marrocos acabará larvándose e os mozos evitarán por todos os medios ao seu alcance formar parte do exército de África.

A modo de exemplo, abonda con botar un ollo á gráfica adxunta para comprobar que a porcentaxe de prófugos en Pontedeume chega a alcanzar en 1912 o 75% dos sorteados, sendo a media moi superior ao 40% a partir de 1900. Ben é certo que mentres en Pontedeume sempre se cubriron os reemprazos, non ocorría o mesmo en concellos do mesmo partido xudicial como é o caso de Ares do que coñecemos anos nos que non se presenta ningún quinto ao acto de alistamento.

Do mesmo modo que a comparativa con concellos veciños é positiva, non resulta o mesmo se o facemos co resto do territorio nacional onde a porcentaxe descende a un 17,25; ou se comparamos os resultados de Pontedeume cos de rexións industrializadas como é o caso de Cataluña onde o número de prófugos é dun exíguo 6,14%.

Elaboración propia. AMP expedientes de alistamento militar correspondentes aos anos indicados.

BIBLIOGRAFÍA

- FEIJOO GÓMEZ, Albino: "Quintas y protesta social no século XIX".
- GONZALEZ ASENJO, A.J. : "La resistencia al servicio militar en Galicia 1837-1874" Estudios de Historia Social. Nº 34 e 35. PP197/318.
- SALES DE BOHIGAS, Nuria: "Sobre esclavos, reclutas y mercaderes de quintas" século XIX. Ed Ariel. 1974.
- SECO SERRANO. Carlos: "Militarismo y civilismo en la España contemporanea" Madrid. Instituto de Estudios Económicos. 1984.
- VAN GENNEP: "Rituales de paso". Barcelona. Ed. Taurus. 1986.